

ПРОБЛЕМИ НА ИЗКУСТВОТО

ТРИМЕСЕЧНО СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ИСТОРИЯ И КРИТИКА НА ИЗКУСТВОТО

ART STUDIES QUARTERLY

2

ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИЗКУСТВОТА
ПРИ БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ – СОФИЯ

ГОДИНА 54-та 2021

СЪДЪРЖАНИЕ

Елена Попова. Лоза Йесеева в олтара на църквата „Св. Димитър“ в Арбанаси (1621)	3
Maria Kolusheva. An Icon by the Icon-Painter Hieromonk Damascene of Ioannina from the Church Museum in Sofia – Towards the Iconography of the Holy Mother of God Oikonomissa.....	10
Иванка Гергова, Александра Ф. Трифонова. Икона „Богородица Горгоепикоос“ с цикъл чудеса	24
Цвета Кунева. Двустранната икона на ап. Андрей и Новозаветна Троица с Короноването на Богородица от Църковния музей в София	34
Цветан Василев. Свитъците на монаси и светци в южната галерия на митрополитския храм „Св. св. Петър и Павел“ във Велико Търново.....	42
Майя Захариева. Църквата „Успение Богородично“ в с. Долна Диканя – един слабо проучен паметник от Западна България.....	51
РЕЦЕНЗИИ	
Албена Миланова. За византийската скулптура половин век след Андрей Грабар	57
Иван Билярски, Маргарита Куямджијева. Монографично изследване на Търсатския реликвиарий	60
РЕЗИОМЕТА.....	63

CONTENTS

Elena Popova. The Tree of Jesse at the Altar of the Church of St Demetrius in Arbanassi (1621).....	3
Мария Колушева. Икона на зографа йеромонах Дамаскин от Янина от Църковния музей в София – към иконографията на св. Богородица Икономиса	10
Ivanka Gergova, Alexandra Ph. Trifonova. An Icon of the Virgin Gorgoepikoos with a Cycle of Her Miracles	24
Tsveta Kuneva. Double-sided Icon of St. Andrew the Apostle and the New Testament Trinity with the Coronation of the Virgin from the National Church Museum, Sofia	34
Tsvetan Vasilev. Scrolls of Monks and Saints at the South Aisle of the Metropolitan Cathedral of Sts Peter and Paul in Veliko Turnovo	42
Maya Zaharieva. The Church of the Dormition in the Village of Dolna Dikanya: an Understudied Monument from Western Bulgaria.....	51
REVIEWS	
Albena Milanova. Of Byzantine Sculpture Half a Century after Andre Grabar	57
Ivan Bilyarski, Margarita Kuymdzhieva. A Monographic Study of the Trsat Reliquary.....	60
SUMMARIES.....	63

ния в различни научни сфери, тук е необходима и дълбочена работа с предмета на място. Цялата тази специална подготовка в случая е налице, затова в настоящата монография интерпретациите на автора са убедително обосновани, направени са множество допълнения и поправки към по-ранните изследвания и, като цяло трудната научна задача, е разрешена успешно. За доброто впечатление несъмнено допринасят многото на брой качествени и прецизно подбрани като вид и съдържание илюстрации – фотографии,

схеми, факсимилета от документи и т.н., както и високото ниво на полиграфското изпълнение на книгата. Читателят има пред себе си издание, с което авторът успешно приключва дългогодишни изследователски усилия и отдава достойна дан на един уникален култов предмет, свързан със съдбата на исторически личности от Късното средновековие на Балканите и отразяващ дълбоката вяра в Божията помощ и спасението на душите с чудодейното посредничество на нетленните останки на християнските светци.

SUMMARIES

THE TREE OF JESSE AT THE ALTAR OF THE CHURCH OF ST DEMETRIUS IN ARBANASSI (1621)

Elena Popova

The paper deals with the 1621 composition of the Tree of Jesse from the murals at the Church of St Demetrius in Arbanassi, from the identification of the representations contained therein to an analysis of its position within the iconographic programme of the church and among the post-Byzantine examples of this representation. Here the Tree of Jesse is unconventionally placed in the space above the apse at the altar of the naos. The team of painters has used the Christ's genealogy at the Church of Sts Peter and Paul in Veliko Turnovo as a reference point. The specific position and the structure of the composition at St Demetrius are, however, an outcome of a long-gestated concept. Between the lowest register, where the representation of Jesse is central, and the band, where the Virgin is central, three horizontal bands are pieced out around the representations of David, Solomon and Melchizedek. In the centre of the arch thickness, Archangel Gabriel descends to the Virgin, thus representing the so-called Annunciation 'through the ear'. On the west profile of the arch, the disciples are depicted, separated by a representation of the sitting Christ crowning the entire composition.

The figure of Melchizedek, the archetype of Christ, and the vegetal code of the Tree establish a connec-

tion with the Eucharistic subject, developed in the apse. The Annunciation associated with the Conception corresponds to the representation of the Virgin in the conch, replacing the scene of the Annunciation traditionally painted on the chancel arch. The disciples upon the arch refer to the subject of the founding of the Church, which is further developed in the scenes upon the south and the north walls of the naos.

The composition of the Tree of Jesse at the altar of the Church of St Demetrius is symbolically reminiscent of the prehistory, while at the narthex, the Last Judgement visualises the End Times. The entire 1621 iconographic programme is a product of a single concept, from the most sacral area in the east at the altar to the „profane” east wall of the narthex.

ИКОНА НА ЗОГРАФА ЙЕРОМОНАХ ДАМАСКИН ОТ ЯНИНА ОТ ЦЪРКОВНИЯ МУЗЕЙ В СОФИЯ – КЪМ ИКОНОГРАФИЯТА НА СВ. БОГОРОДИЦА ИКОНОМИСА *Мария Колушева*

Текстът е посветен на икона от колекцията на Църковния музей в София (НЦИАМ), която произхожда от Пловдив. Иконата е публикувана, но все още не е била предмет на изследване. Тя представя св. Богородица с Младенеца на трон, фланкирана от св. Атанасий Атонски и св. Георги. В горното поле е поместена сцената Раз-

пятие Христово. Ликът на Богородица е сигниран с епитета Икономиса.

Стиловите особености на живописиста отнасят иконата към произведенията на един почти неизвестен у нас зограф – йеромонах Дамаскин от Янина, който в края на XVII – началото на XVIII в. поема едни от най-важните поръчки на стенописи и икони на Света гора. Сред тях са фреските в наоса на църквата „Въведение Богородично” на Великата Лавра, известна като Богородица Кукузелиса или Икономиса, които Дамаскин изпълнява през 1719 г. Вероятно от това време трябва да се датира и иконата от сбирката на НЦИАМ. Изследването се фокусира върху иконографския тип на Богородичния образ, който възхожда към група икони, представляващи чудотворната светиня на Лаврата – Богородица Икономиса. Тези произведения са свързани с известно чудо, при което Богородица се явила на св. Атанасий Атонски и му обещала, че ще бъде Икономка на Лаврата. Една част от тях представляват ктиторски композиции, а в друга са изобразени светци и персонажи, свързани с историята на обителта или такива, чиито мощи се почитат в нея. Според изследването ни последните могат да се свържат с таксидиотската дейност и поклонничеството, които започват да се развиват през XVIII в. Към този тип произведения би могла да се причисли и пловдивската икона.

Друга посока на търсенията ни е

идентификацията на църквата, от която произхожда иконата от НЦИАМ. Изказани са няколко предположения, като една от възможностите е иконата да е била предназначена за метоха на Лаврата в Пловдив. Както става ясно от ктиторския надпис по долния ѝ ръб, нейни поръчители са проигумените Атанасий и Вениамин. Възможно е те да са действали като таксидиоти именно в пловдивския метох. Ако действително иконата произхожда оттам, то и образът на св. Георги в нея също трябва да бъде обвързан непосредствено с Лаврата. Известно е, че обителта е била силно свързана с метоха си на о. Скирос, посветен на св. Георги. Множество обстоятелства от времето, в което Дамаскин работи на Атон, свидетелстват за интензивните отношения между двата манастира. Би могло те да са в основата на засиления култ към св. Георги в Лаврата в началото на XVIII в. и да са причина за появата на образа му в иконата на Богородица Икономиса от НЦИАМ.

AN ICON OF THE VIRGIN GORGOEPIKOOS WITH A CYCLE OF HER MIRACLES

Ivanka Gergova, Alexandra Ph. Trifonova

In the Art Gallery “Dimitar Dobrovich” in Sliven an icon of the Virgin Gorgoepeikoos (Skoroposlushnica), painted in 1818, is kept. The central representation, according to its inscription and iconography, is a copy of the homonymous miracle-working icon of the Docheiariou monastery on Mount Athos. The Virgin with Christ is surrounded by six medallions with depictions of the miracles, made by the Virgin and her miraculous icon. In two of these scenes there are represented also the archangels Michael and Gabriel. In the lower part of the icon there is a depiction with the ktetors of the Docheiariou monastery - the monks Euthymios and Neophytos, as well as a dedicatory inscription of 1818, which is not well-preserved. All the inscriptions of the icon are in Greek. To date there are no other known depictions of the miracles of the Sliven’s icon. It

seems that they are related to an unpublished manuscript of the Docheiariou monastery, which was used by Nikodemus the Hagiorite in his book Synaxarion. Among the settlements, where the fame of the Virgin Gorgoepeikoos was spread, Nikodemus the Hagiorite refers also to the town of Sliven.

The icon is related with the metochion of the Docheiariou monastery in Sliven, established at the end of the 18th century. The mentioned in its dedicatory inscription person, named Ioannikios, is probably the same name monk of the Docheiariou monastery, who was oikonomos of the metochion at the beginning of the 19th century.

DOUBLE-SIDED ICON OF ST. ANDREW THE APOSTLE AND THE NEW TESTAMENT TRINITY WITH THE CORONATION OF THE VIRGIN FROM THE NATIONAL CHURCH MUSEUM, SOFIA

Tsveta Kuneva

This article examines a small double-sided icon from the National Church Museum of History and Archaeology of the Holy Synod, Sofia (Inv. No. 3538). The icon has not been specifically researched, and was dated by different authors to the period between the 14th and 16th century. Just recently it was noted, that it was brought in by Prof. Ivan Goshev in 1942 from the Church of St. Andrew at the gorge of the Treska River, Republic of North Macedonia.

The analysis of historical sources and the icon’s artistic features showed that it most likely originated from the Hilandar monastery, where it was painted in two stages and from where it was taken to the Church of St. Andrew by a monk or pilgrim. The original icon with a half-length image of St. Andrew dates back to the last decades of the 16th century and was produced by an unknown painter, following the style of the Cretan masters, but with a unique signature. The same icon painter, again in the Hilandar monastery, painted another small icon depicting the image of St. Eutychius of Constantinople. The other side of the

icon with the composition The New Testament Trinity with the Coronation of the Virgin was made by an icon painter from the atelier of Macarius of Galatista during the first decade of the 19th century.

The icon from the Church Museum most likely performed the function of an icon for prayer in a monk’s cell, but today it is a testament to the connections between the Church of St. Andrew at the gorge of the Treska River and the Hilandar monastery. It is unknown for what reason the icon painters or donors chose to depict specifically St. Andrew the Apostle and the New Testament Trinity with the Coronation of the Virgin on the icon’s two sides, but it is certain that the commonality between both images is their presence in both orthodox and western art.

SCROLLS OF MONKS AND SAINTS AT THE SOUTH AISLE OF THE METROPOLITAN CATHEDRAL OF STS PETER AND PAUL IN VELIKO TURNOVO

Tsvetan Vasilev

There are two thematic focuses at the south aisle of the Metropolitan Cathedral of Sts Peter and Paul in the city of Veliko Turnovo: a calendric cycle and below are representations of monks and saints. Well-preserved are only fourteen of them, where only St Simeon Stylites holds not a scroll.

The monastic representations are grouped into three: the first group facing east begins with an unidentified saint, probably St Anthony the Great, judging by the restoration of the half-damaged inscription. Next come St Euthymius holding a scroll containing a passage of his own vita written by Cyril of Scythopolis, and St Athanasius with a scroll with part of the life of St Pachomius the Great on it.

The second group features the representations of St Sabbas the Sanctified, St Hilarion the Great and St Theodosius the Cenobiarch. The texts inscribed in their scrolls convey strong messages to the readers from monastic practices. These texts are recorded in the popular hermeneiai in Greek, the so-called First and Second Jerusalem Manuscripts. The

scroll of St Theodosius is unusually folded in half with the closing two lines of the text inscribed overleaf and read from top to bottom.

The third group includes the Sinaitic monks St Nilus of Sinai, St John of the Ladder (Climacus) and St Simeon Stylites. The text on the scroll of St Nilus conveys a message of renouncing one's will and achieving impassibility, and that of St John of the Ladder the practice of virtue.

The fourth group includes the representations of St Cyriacus the Anchorite, and unidentified saint (probably St Theodore the Studite) and St Maximus the Confessor. St Cyriacus forewarns unmindful monks and Christians of being vigilant at all times and "stand aloof from the world" so that to avoid falling prey to the "night mind thief". St Theodore the Studite (?) holds a text on constant prayer and gratitude as a means to be blessed by God for good works. St Maximus the Confessor also reminds constant prayer and gaining an insight into love. The primary source of his message is the ascetic *Capita de caritate* (Four Hundred Chapters on Charity), compiled

by St. Maximus the Confessor.

The explanatory inscriptions of the last two representations are damaged. The first saint is, in all likelihood, St Cosmas of Maiuma, holding a scroll with a passage from the canon of Maundy Thursday. The second saint holds a text also borrowed from *Capita de caritate* by St Maximus the Confessor.

**THE CHURCH OF THE
DORMITION IN THE VILLAGE
OF DOLNA DIKANYA: AN
UNDERSTUDIED MONUMENT
FROM WESTERN BULGARIA**
Maya Zaharieva

This article presents the history, architecture and murals at the Church of the Dormition in the village of Dolna Dikanya, focusing on the 16th-century paintings extant on the east wall of the naos: the Ascension, the Annunciation, Virgin Platytera, Adoration of the Lamb and Sts Deacons Stephen and Romanos the Melodist.

Placing the Archangels Michael and Gabriel in medallions flanking the

Holy Mandyion in the composition of the Annunciation may be interpreted as an iconographic specific. The sole example we are aware of is at the Church of St Demetrius (1488) in the Monastery of Boboshevo. Another specific, unknown from other monuments, is the representation of Christ Emmanuel in a medallion in front of the chest of the Virgin in the conch, replicating the radiancy in the scene of the Ascension. The frescoes were, in all likelihood, painted by a team of two masters of local significance. Until now, the literature has dated the murals at the Church of the Dormition to the 16th or 17th century. At this stage, no stylistic parallels could be drawn; still, some of the characteristics are similar to the monuments of the second half of the 16th century.

АВТОРИТЕ В БРОЯ:

Проф. д. изк. **Елена Попова**, изкуствовед, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“; Институт за изследване на изкуствата – Българска академия на науките, elpopova@abv.bg
Prof. **Elena Popova**, DSc, art historian, “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Turnovo; Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

Гл. ас. д-р **Мария Колушева**, изкуствовед, Институт за изследване на изкуствата – Българска академия на науките, m.kolusheva@gmail.com
Asst. Prof. **Maria Kolusheva**, PhD, art historian, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

Чл. кор. проф. д. изк. **Иванка Гергова**, изкуствовед, Институт за изследване на изкуствата – Българска академия на науките, v.gergova@yahoo.com
Corr. Mem. Prof. **Ivanka Gergova**, DSc, art historian, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

Гл. ас. д-р **Александра Ф. Трифонова**, изкуствовед, Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, altrifonova@dujcev.uni-sofia.bg
Asst. Prof. **Alexandra Ph. Trifonova**, PhD, art historian, Centre for Slavo-Byzantine Studies „Prof. Ivan Dujcev” at Sofia University „St Kliment Ohridski”

Гл. ас. д-р **Цвета Кунева**, изкуствовед, Институт за изследване на изкуствата – Българска академия на науките, tsvetakuneva@abv.bg
Asst. Prof. **Tsveta Kuneva**, PhD, art historian, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

Гл. ас. д-р **Цветан Василев**, филолог, Софийски университет „Св. Климент Охридски“; Кирило-Методиевски научен център – Българска академия на науките, cvasilev@uni-sofia.bg
Asst. Prof. **Tsvetan Vasilev**, PhD, philologist, Sofia University „St. Kliment Ohridski”; Cyrillo-Methodian Research Center, Bulgarian Academy of Sciences

Гл. ас. д-р **Майя Захариева**, изкуствовед, Институт за изследване на изкуствата – Българска академия на науките, mmaia_zaharieva@mail.bg
Asst. Prof. **Maya Zaharieva**, PhD, art historian, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

Доц. д-р **Албена Миланова**, историк, Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, milanova_albena@yahoo.com
Assoc. Prof. **Albena Milanova**, PhD, historian, Centre for Slavo-Byzantine Studies „Prof. Ivan Dujcev” at Sofia University „St. Kliment Ohridski”

Проф. д. и. н. **Иван Билярски**, историк, Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, ivan.biliarsky@gmail.com
Prof. **Ivan Bilyarski**, DSc, historian, Institute of Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences

Доц. д-р **Маргарита Куюмджиева**, изкуствовед, Институт за изследване на изкуствата – Българска академия на науките, margaritakj@gmail.com
Assoc. Prof. **Margarita Kuyumdzhieva**, PhD, art historian, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences